

УДК 94(43)|452|:327(045)

**УСХОДНІ ВЕКТАР ЗНЕШНЯЙ ПАЛІТЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
Ў АПОШНЯЙ ТРЭЦІ XIV – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVI ст.:
АГЛЯД АСНОЎНЫХ АПУБЛІКАВАННЫХ ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ КРЫНІЦ****Л.Р. КАЛБЕКА***(Прадстаўлена: канд. гіст. навук Г.М. МЫСЛІВЕЦ)*

Зроблены агляд асноўных апублікаваных дакументальных крыніц па ўсходняму вектару знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага апошняй трэці XIV — першай палове XVI ст. Адзначана, што важнейшыя дакументы былі апублікаваны ў дарэвалюцыйны час. У савецкі час былі апублікаваны асобныя дакументы. Постсавецкі перыяд характарызуецца перавагай пафндавых выданняў кніг «Метрыкі ВКЛ».

У сярэдзіне XIII ст. у палітычнай сістэме Усходняй Еўропы адбыліся прынцыповыя змены. Феадальная раздробленасць і мангола-татарскае нашэсце абумовілі заняпад і канчатковы распад Кіеўскай Русі. На абломках шматковай «імперыі Рурыкавічаў» узнікла некалькі інтэграцыйных цэнтраў. Галіцка-Валынскае княства раней за астатнія прыступіла да «збірання» земляў. Яго канкурэнтам стала Вялікае Княства Літоўскае (далей – ВКЛ). З заняпадам Галіцка-Валынскай дзяржавы ВКЛ паспяхова распаўсюдзіла свой уплыў на беларускія і ўкраінскія тэрыторыі. Як адзначае В.Л. Насевіч, у другой палове XIV ст. для ВКЛ існавала рэальная магчымасць аб'яднаць і ўзначаліць усе ўсходнеславянскія землі [1]. Гэта магчымасць не была рэалізавана. Занятае змаганнем з крыжакамі ВКЛ не змагло нейтралізаваць Маскоўскае княства, якое на некалькі стагоддзяў ператварылася ў асноўнага канкурэнта ВКЛ у справе «збірання» ўсходнеславянскіх земляў. Таму усходні вектар з'яўляўся адным з прыярытэтных напрамкаў знешнепалітычнай актыўнасці ВКЛ.

Асноўная маса дакументальных крыніц па знешняй палітыцы ВКЛ захоўваецца ў фондзе № 389 «Літоўская метрыка» Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў у Маскве (РДАСА). Метрыка Вялікага Княства Літоўскага, або Літоўская метрыка – збор рукапісных матэрыялаў, якія ўзніклі ў выніку ўнутранай і знешнепалітычнай дзейнасці Канцылярыі ВКЛ [2, с. 265]. Публікацыя дакументаў Метрыкі пачалася ў сярэдзіне XVIII ст. і працягваецца дагэтуль, прычым некаторыя дакументы публікаваліся неаднаразова.

Публікацыі дакументальных крыніц прынята дзяліць на тэматычныя і пафндавыя. Тэматычныя публікацыі складаюцца з крыніц, якія могуць знаходзіцца ў розных архіўных фондах і калекцыях, а іх ўключэнне ў выданне абумоўлена тэмай публікацыі і выбарам складальніка. Пафндавыя выданні характарызуюцца паўнатай корпуса публікуемых крыніц. Пераважным відам публікацый дакументаў па знешняй палітыцы ВКЛ з'яўляюцца тэматычныя публікацыі, таму лічым абгрунтаваным пачаць менавіта з іх агляд апублікаваных крыніц [3, с. 266].

У 1833 г. быў выдадзены зборнік дакументаў «Руская Вівліюфіка», падрыхтаваны М.А. Палявым. У ім былі апублікаваны грамата князя Лугвена-Сымона да Ягайлы і Ядвігі аб саюзе пры абранні яго наўгародскім князем у 1389 г., дамова вялікага князя Казіміра з Ноўгарадам 1441–1447 гг., а таксама ліставанне Казіміра з Псковам у перыяд 1448–1455 гг. [4, с. 91, 101, 105].

У 1836 г. з друку выйшаў падрыхтаваны П.А. Муханавым «Зборнік Муханава», які быў перавыдадзены ў 1866 г. Том ўтрымлівае вялікую колькасць дакументаў па знешняй палітыцы ВКЛ. Сярод іх – мірныя дамовы Вітаўта з цвярскім князем Барысам Аляксандравічам 1393 г., Казіміра з Вялікім Ноўгарадам 1440 г., маскоўскім князем Васілём Васільевічам 1442 г., князем навасельскім і адоеўскім Фёдарам Львовічам 1447 г., Аляксандра Казіміравіча з Іванам III 1503 г., пасольствы Казіміра да Івана III 1497 г. і Івана III да Аляксандра Казіміравіча 1495 г. [5, с. 1, 3, 7, 4, 125, 54, 78]. Пры гэтым археографічная каштоўнасць «Зборніка Муханава» нязначная: складальнік карыстаўся копіямі кірылічных дакументаў, перапісанымі лацінкай, ажыццяўляючы іх зваротную транслітэрацыю. Гэта прывяло да вялікай колькасці памылак, што было адзначана навукоўцамі практычна адразу [6, с. 43].

У 1846–1853 гг. выйшлі 5 тамоў зборніка «Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией» (АЗР). У яго увайшло больш за 2000 дакументаў па гісторыі Беларусі, Украіны і Літвы XIV–XVII стст. Складальнікам з'яўляўся рэдактар Археаграфічнай камісіі І.І. Грыгаровіч. Храналагічна мэтам даследвання адпавядаюць першыя два тамы зборніка [7; 8].

Першы том уключае дакументы за 1340–1506 гг. Вялікая іх частка прысвечана знешнепалітычнай дзейнасці ВКЛ, у тым ліку войнам з Маскоўскай дзяржавай за Вярхоўскія княствы, Смаленск, Северскія землі. Каштоўнымі з’яўляюцца наступныя групы дакументаў. Першая група – мірныя дамовы вялікіх князёў літоўскіх з Цвярскім княствам, Ноўгарадам і Псковам. Сярод іх мірныя дамовы Вітаўта і Казіміра з цвярскімі князямі Барысам Аляксандравічам 1427 і 1449 гг. і Міхаілам Барысавічам 1483 г., з Пскоўскім княствам 1440 г., з Ноўгарадам 1440 г., дакументы дыпламатычнай перапіскі з Псковам 1480 г. [7, № 33, 51, 79, 38, 39, 73, 74].

Другую групу складаюць дамовы вярхоўскіх князёў з Казімірам і Аляксандрам Казіміравічам. Сярод іх – мірная дамова Казіміра і князя Адоеўскага ўдзелу Навасільскага княства Фёдара Львовіча Варатынскага 1442 г.; прысяжныя граматы Фёдара Львовіча Варатынскага аб трымання горада Казельска 1448 г. і парака аб саюзе з ВКЛ, пры ўмове што Казімір дапаможа Варатынскаму атрымаць маскоўскі пасады; «вечны мір» Казіміра з вялікім князем маскоўскім Васілём Васільевічам і ўдзельнымі князямі Іванам Мажайскім, Міхаілам Вярэйскім і Васілём Бараўскім 1449 г.; мірная дамова з Казімірам наваліцкіх і адоеўскіх князёў Івана Юр’евіча, Фёдара і Васіля Міхайлавічаў 1459 г.; грамата аб прыхільнасці вярхоўскіх князёў Дзмітрыя і Сямена Фёдаравічаў і іх пляменніка Івана Міхайлавіча да ВКЛ 1483 г. [7, № 41, 48, 49, 50, 63, 80].

Трэцюю групу складаюць дакументы (распараджэнні, акты, дыпламатычнае ліставанне), што ўтрымліваюць інфармацыю пра ўзаемаадносіны ВКЛ і Вялікага княства Маскоўскага. Сярод іх вылучаецца ліставанне вялікага князя маскоўскага Івана III і яго дачкі Алены Іванаўны, жонкі Аляксандра Казіміравіча. Напрыклад, у 1496 г. Іван III прасіў дачку пераканаць мужа не перадаваць Кіеў у княжэнне Жыгімонту Казіміравічу [7, № 58, 88, 89, 105, 109, 110, 113, 114, 116, 122, 123, 132, 134, 136, 137, 143, 150, 154, 157, 179, 180, 192, 200].

Другі том АЗР змяшчае дакументы за 1506–1544 гг. Сярод іх вылучаюцца 16 дакументаў, што датычацца ваенных дзеянняў паміж Маскоўскай дзяржавай і ВКЛ [8, № 10, 88, 91, 92, 128, 137, 177, 179–181, 183, 184, 187, 188, 211, 213]. Шэраг дакументаў утрымліваюць інфармацыю аб паўстанні Міхаіла Глінскага [8, № 4, 7, 20, 33, 34, 37, 40, 41, 49, 53, 57, 76]. Асобна адзначым ліст Васіля III да сваёй сястры Алены Іванаўны 1507 г., у якім ён паведамляе пра звароты да яго праваслаўнай шляхты ВКЛ з просьбай абараніць праваслаўную веру. Тым жа годам датуецца пасольскі ліст Жыгімонта I да дзмітроўскага князя Юрыя Іванавіча з мэтай атрымаць дапамогу ў прымірэнні ВКЛ з Масквой і справакаваць барацьбу Юрыя з Васілём III [8, № 22].

У 1882–1913 гг. у межах серыі «Сборник Русского исторического общества» ў 5 частках пад рэдакцыяй Г. Карпава выходзілі «Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским». Храналагічна перыяду нашага даследавання адпавядаюць два першыя тамы. У першым томе змешчаны дакументы за 1487–1533 г. У аснову тома пакладзены дакументы трох пасольскіх кніг Метрыкі ВКЛ: 1487–1500 гг., 1500–1505 гг. і 1517–1533 гг., прычым страчаныя дакументы па магчымасці былі адноўлены па выпіскі з пасольскіх кніг, зробленай пры Іване IV [9]. Другі том прысвечаны перыяду 1533–1560 гг. Яго складаюць у асноўным мірныя дамовы ВКЛ і Масквы, дыпламатычныя спробы ВКЛ вярнуць страчаны ў 1514 г. Смаленск. Дакументы для другога тома браліся з як з Метрыкі ВКЛ, так і з маскоўскіх пасольскіх кніг [10].

Дыпламатычныя матэрыялы Вялікага Княства Маскоўскага ўключаны ў пяцітомнік «Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел», які выходзіў у 1813–1894 гг. Храналогія даследавання адпавядае першы том, які ўтрымлівае дакументы за 1265–1563 гг. Сярод іх маецца мірная дамова Ноўгарада з вялікім князем Свідрыгайлам 1431 г. У зборніку таксама змешчана група прысяг літоўскіх і вярхоўскіх князёў на вярнасць маскоўскім вялікім князям. Сярод іх згода Канстанціна Астрожскага на службу Маскве 1506 г. (пасля захопу у палон) [11, № 19, 146].

Важнейшыя дакументы па ўзаемаадносінах ВКЛ з рускімі княствамі, т.ч., былі ўведзены ў навуковы зварот у дарэвалюцыйны перыяд. Таму публікацыі гэтых дакументаў, выдадзеныя ў савецкі час, часам уяўлялі перадрукі з дарэвалюцыйных зборнікаў. Напрыклад, у першым томе зборніка «Белоруссия в эпоху феодализма» з АЗР узяты 2 дакументы: мірныя дамовы Вітаўта з цвярскім князем Барысам Аляксандравічам 1427 г. і Казіміра з Ноўгарадам 1440 г. [12, с. 118, 121]. Разам з тым, былі апублікаваныя некаторыя новыя дакументы. Напрыклад, у зборніку «Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.», складзеным Л.У. Чарапніным, надрукаваны дамовы Вітаўта з вялікім князем Разанскім і з пронскім князем Іванам Уладзіміравічам (абедзве – каля 1430 г.) [13, с. 67, 68, № 25, 26].

Прыкладамі пафондавых выданняў дакументальных крыніц з’яўляюцца выдання кнігі Метрыкі ВКЛ. На працягу апошніх дзесяцігоддзяў рэалізуецца міжнародны праект па іх выданні. У Беларусі,

Літве, Польшчы маюцца копіі архіўных дакументаў Метрыкі ў выглядзе мікрафільмаў, зробленых РДАСА. Для нашай тэмы цікавасць уяўляюць апублікаваныя ў Літве 5, 6, 8 кнігі запісаў Метрыкі ВКЛ, а таксама выданая ў Беларусі 28 кніга запісаў. Падкрэслім, што пафондавыя выданні ўтрымліваюць увесь масіў дакументаў, а кнігі запісаў Метрыкі ВКЛ уключаюць матэрыялы не толькі па знешняй палітыцы дзяржавы.

Кніга запісаў Метрыкі ВКЛ № 5 падрыхтавана да друку Альгірдасам Балюлісам, Артурасам Дубонісам і Дарыюсам Антанавічусам і ўтрымлівае матэрыялы па адносінах ВКЛ з Ноўгарадам, Псковам, Вярхоўскімі княствамі, Цверру за 1427–1506 гг., што часткова публікаваліся раней у «Зборніку Муханава» і АЗР [14].

Кніга запісаў Метрыкі ВКЛ № 6 падрыхтавана да друку Альгірдасам Балюлісам і ўтрымлівае матэрыялы літоўска-маскоўскіх стасункаў за 1494–1506 гг.: дакументы пасольства Аляксандра Казіміравіча да маскоўскага князя Івана III [15, № 34, 35, 37, 50, 59, 60] і адказы маскоўскім паслам [15, № 41, 43, 58, 61].

Кніга запісаў Метрыкі ВКЛ № 8 падрыхтавана да друку Альгірдасам Балюлісам і ўтрымлівае дакументы за 1499–1514 гг.: ліставанне Жыгімонта I і Васіля III [16, № 31, 59] і ліставанне Жыгімонта I з казанскім ханам Магмет Амінем і крымскім ханам Мендлі Гірээм з абмеркаваннем сумесных дзеянняў супраць Масквы, г.зн. дакументы па стасунках ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай і з татарамі, якіх як літоўскі, так і маскоўскі бок хацелі бачыць саюзнікамі [16, № 16, 23, 35, 36, 63–65].

Кніга запісаў Метрыкі ВКЛ № 28 была падрыхтавана да друку В. Мянжынскім і У. Свяжынскім і ўтрымлівае дакументы за 1522–1552 гг.: даверчыя лісты паслам ВКЛ у Маскву ад 20 снежня 1541 г., перасцярожныя лісты да дзяржаўцаў памежных замак Оршы, Мсціслава, Крычава, Магілёва, Чачэрска, Прапойска з прадпісаннем асцерагацца правакацый з маскоўскага боку і іншыя дакументы [17].

Такім чынам, публікацыя дакументальных крыніц па ўсходнім вектары знешняй палітыцы ВКЛ пачалася ў дарэвалюцыйны перыяд у тэматычных зборніках. Археаграфічны ўзровень публікацый быў розным, аднак у цэлым высокім. У савецкі час у навуковы зварот былі ўведзены некаторыя неапублікаваныя раней дакументы. Постсавецкі перыяд адзначаны перавагай пафондавых выданняў кніг Метрыкі ВКЛ, што сярод іншых матэрыялаў утрымліваюць дакументы па знешняй палітыцы ВКЛ у адносінах да Масквы, Ноўгарада, Пскова, Вярхоўскіх княстваў.

ЛІТАРАТУРА

1. Насевіч, В. ВКЛ ад узнікнення да Крэўскай уніі [Электронны ресурс] / В. Насевіч // Персональны сайт беларускага історыка Вячаслава Носевіча. – 2005. – Режим доступа: http://vln.by/node/33#_ftn206. – Дата доступа: 20.09.2016.
2. Груша, А.И. Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.) / А.И. Груша. – Минск : Беларуская навука, 2015. – 465 с. ; ил.
3. Археография : курс лекций / М.Ф. Шумейко. – Минск : БГУ, 2005. – 431 с.
4. Русская Вивлиофика, или собрание материалов для отечественной истории, географии, статистики и древней русской литературы, издаваемое Николаем Полевым. – М. : Тип. А. Семёна, 1833. – Т. 1. – 414 с. + XII с.
5. Сборник Муханова. – изд. 2-е, доп. – СПб. : Тип. Э. Праца, 1866. – 4 с. + XXXVI с. + XVIII с. + 621 с. + LVII с. + 30 с.
6. Улащик, Н.Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Беларуси феодального периода / Н.Н. Улащик. – М. : Наука, 1973. – 304 с.
7. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : в 5 т. Т. 1. 1340–1506. – СПб : Тип. II отд. собств. ЕИВ канцелярии, 1846. – V с. + 375 с. + 24 с. + 15 с.
8. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией : в 5 т. Т. 2. 1506–1544. – СПб : Тип. II отд. собств. ЕИВ канцелярии, 1848. – III с. + 405 с. + 15 с. + 14 с.
9. Сборник императорского русского исторического общества. Т. 35. Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. Том I (с 1487 по 1533 годы) / под ред. Г.Ф. Карпова. – СПб : Тип. Ф. Елконского и К°, 1882. – VI с. + XXII с. + 869 с. + 88 стб.
10. Сборник императорского русского исторического общества. Т. 59. Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Памятники дипломатических сношений

- Московского государства с Польско-Литовским. Том II (с 1533 по 1560 год) / под ред. Г.Ф. Карпова. – СПб. : Тип. Ф. Елконского и К°, 1882. – XV с. + 629 с. + 98 стб.
11. Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. Ч. 1. – М. : Тип. Н.С. Всеволожского, 1813. – [XVIII с.] + VI с. + 20 с.
 12. Белоруссия в эпоху феодализма. Т. 1 (с древнейших времен до середины XVII века) : сб. документов / [редкол. : А.И. Азаров [и др.] ; сост. : З.Ю. Копыцкий, М.Ф. Залога]. Минск : АН БССР, 1959. – 515 с.
 13. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. / подг. Л.В. Черепнин. – М. ; Л. : АН СССР, 1950. – 586 с.
 14. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Metryka Litewska = Литовская Метрика. Кн. 5 : (1427–1506). Užrašimų knyga 5 / parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012. – 586 p.
 15. Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Metryka Litewska = Литовская Метрика. Кн. Nr. 6 : (1494–1506). Užrašimų knyga 6 / parengė A. Baliulis. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 516 p.
 16. Lietuvos Metrika = Литовская метрика. Книга № 8. Книга записей 8 (1499–1514). – Vilnius : Mosklo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – 708 p.
 17. Мянжынскі, В.С. Дыпламатычныя дакументы кнігі Метрыкі ВКЛ № 28 / В.С. Мянжынскі // Беларусь і свет : у 2 т. / рэд. Л.В. Лойка. – Мінск, 2000. – Т. 2. – С. 15–21.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ
УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
«ПОЛОЦКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

**ЭЛЕКТРОННЫЙ СБОРНИК
ТРУДОВ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ
ПОЛОЦКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

Выпуск 13 (83)

ОБРАЗОВАНИЕ, ПЕДАГОГИКА

История

Литературоведение

Лингвистика

Философия и социология

Педагогика, методика, психология

Физкультура и спорт, здоровый образ жизни

Туризм

Обновляется 1 раз в год

Новополоцк
2016

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор:
проф., д.т.н. Д.Н. Лазовский

Заместители главного редактора:
доц., к.т.н. Д.О. Глухов

Председатель ред. совета доц., д.филол.н. А.А. Гутнин
Зам председателя ред. совета доц., к.филол.н. Д.А. Кондаков

История и философия:

доц., к.филол.н. И.А. Бортник
доц., к.и.н. Д.В. Дук
доц., к.филол.н. Л.В. Янковская

Культурология и искусствоведение:

доц., к.филол.н. А.В. Коротких
доц., к.филол.н. Н.Б. Лысова
доц., к.филол.н. С.М. Сороко

Литературоведение и лингвистика:

доц., к.филол.н. М.Д. Путрова
доц., к.филол.н. З.И. Третьяк
доц., к.филол.н. С.М. Лисович

Педагогика и психология:

доц., к.психол.н. И.Н. Андреева
доц., к.пед.н. Н.И. Антипин
доц., к.пед.н. В.Н. Лухверчик

**ЭЛЕКТРОННЫЙ СБОРНИК ТРУДОВ МОЛОДЫХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПОЛОЦКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. Выпуск 13 (83). Образование, педагогика. –
Новополоцк : ПГУ, 2016.**

Издается с 2014 года (в печатном виде – с 2004 г.)

*Сборник включен в Государственный регистр информационного ресурса.
Регистрационное свидетельство № 3011404561 от 30.11.2014 г.*

В сборнике представлены труды молодых специалистов Полоцкого государственного университета по направлениям гуманитарных исследований, проводимых в университете: история, литературоведение, лингвистика, философия, педагогика, методика, психология, физкультура и спорт, здоровый образ жизни, туризм.

Предназначен для работников науки, образования и производства, будет полезен студентам, магистрантам и аспирантам университетов гуманитарных специальностей.

Учредитель: учреждение образования «Полоцкий государственный университет»
211440, ул. Блохина, 29, г. Новополоцк, Беларусь
тел. 8 (0214) 53 34 58, e-mail: vestnik@psu.by

Компьютерный дизайн *К.С. Болтрушевич*
Техническое редактирование и компьютерная верстка *О.П. Михайловой*